УДК 37.018.262:373.31

Алла Колишкіна
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

АНАЛІЗ ГОТОВНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНО ДОЦІЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ШКОЛЯРІВ

У статті обґрунтовано методи й результати дослідження готовності вчителів початкових класів до формування екологічно доцільної поведінки школярів. Дослідження зазначеної проблеми дало можливість виокремити: особливості роботи вчителів-класоводів із батьками й учнями щодо формування екологічно доцільної поведінки; вивчення стану взаємодії школи і сім'ї в контексті формування екологічно доцільної поведінки учнів початкової школи. Діагностика проводилася за допомогою таких методів: анкетування, бесіди. Виявлено суперечності між: прагненням учителів до організації екологічного виховання учнів початкових класів відповідно до європейських орієнтирів і переважанням урочної форми роботи; розумінням учителями важливої ролі батьків в екологічному вихованні учнів у школі й одноманітністю, несистемністю роботи з батьками.

***Ключові слова**: екологічно доцільна поведінка, екологічне виховання, ставлення до об'єктів природи, констатувальний етап експерименту, методи дослідження, учні початкової школи, вчителі початкових класів.*

Постановка проблеми. Гармонізація взаємовідносин людини і природного довкілля досягається сукупністю шляхів – політико-правовим, соціально-економічним, науково-технічним. У зв'язку з цим все більшого значення набуває екологічна освіта та виховання підростаючого покоління, реалізація яких означена в Законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Національній програмі виховання дітей та молоді, інших нормативних документах.

Сучасна парадигма освіти спонукає освітню галузь, навчальний заклад і сім'ю до конкретних кроків на шляху формування екологічної культури особистості загалом і її екологічно доцільної поведінки зокрема. Екологічно спрямоване, особистісно орієнтоване виховання учнів початкових класів у школі й сім'ї можливе лише за умови спеціальної підготовки вчителів початкових класів.

Аналіз актуальних досліджень. Аналіз змісту екологічної освіти та виховання в сучасній педагогіці здійснено А. Н. Захлєбним, І. Д. Звєрєвим, Г. П. Пустовітом, І. Т. Суравегіною, у працях яких висвітлено концептуальні засади досліджуваного та запропоновані відповідні методики.

Проблема екологічного виховання школярів вивчалася в різних аспектах, зокрема: формування екологічної компетентності, екологічної культури, ціннісного ставлення до природи, екологічно мотивованої поведінки учнів (О. О. Колонькова, О. Л. Пруцакова, Н. А. Пустовіт, С. В. Скрипник, І. В. Трубнік).

Екологічна підготовка майбутнього вчителя розглядалася С. В. Алексєєвим, О. А. Бідою, Г. В. Ковальчук, Н. С. Назаровою, О. С. Сластьоніною, С. В. Совгірою. Проблема екологічної освіти в педагогічній теорії та практиці роботи шкіл України знайшла відображення в дослідженні І. М. Костицької.

Мета даної статті полягає в аналізі готовності вчителів початкових класів до формування екологічно доцільної поведінки учнів початкової школи та виявленні педагогічних суперечностей у контексті формування екологічно доцільної поведінки учнів початкових класів.

Виклад основного матеріалу. У даній роботі під «екологічно доцільною поведінкою учнів початкових класів» розуміємо дії та вчинки під час безпосередньої й опосередкованої взаємодії з природою, пов'язані між собою ціллю збереження природи, обумовлені характерним для учнів початкових класів непрагматичним суб'єкт-суб'єктним ставленням до об'єктів природи або зовнішньо унормовані дорослими (учителем, батьками) [4]. Дослідження проблеми формування екологічно доцільної поведінки школярів дає можливість виокремити особливості зазначеного процесу для учнів початкових класів.

Реалізація цієї мети не буде вдалою без свідомої педагогічної позиції батьків, які повинні вбачати у спілкуванні дітей із природою не тільки мету – формування гуманного ставлення до неї, але й засіб гармонійного розвитку особистості дитини. Тому виникає необхідність дослідити можливості сім'ї щодо формування екологічно доцільної поведінки учнів початкових класів, а також виявити, як школа, з одного боку, керує цим процесом, а з іншого – використовує досвід батьків у процесі екологічного виховання в позаурочний час.

З цією метою, на констатувальному етапі експерименту вивчалися ставлення вчителів початкової школи до виховання в учнів екологічно доцільної поведінки, характер роботи з батьками й учнями щодо формування екологічно доцільної поведінки. Діагностика проводилася за допомогою анкетування вчителів і бесіди з ними.

Зміст запитань, що їх містить анкета, передбачав з'ясування того, чи розуміють класні керівники сутність екологічного виховання й екологічно доцільної поведінки учнів початкових класів, зокрема, усвідомлення важливості формування екологічно доцільної поведінки учнів; надання переваги тим чи іншим формам і методам екологічного виховання школярів.

Метою бесіди було одержання розширеної й поглибленої, порівняно з анкетуванням, інформації, з'ясування позицій учителів щодо взаємодії з батьками під час формування екологічно доцільної поведінки учнів початкової школи, педагогічного просвітництва серед батьків щодо екологічного виховання.

Оскільки учні початкових класів не розуміють всезагального зв'язку явищ і предметів природи, їм переважно складно обґрунтувати

необхідність дотримання певного правила або норми поведінки. Крім того, навіть дотримуючись їх у житті, вони керуються не переконаннями, певною внутрішньою системою принципів, а зовнішніми чинниками – вимогами, бажанням самоствердитися тощо. Мотиви, почуття дітей щодо природи несформовані, про що свідчить недостатній розвиток емоційної сфери.

Така ситуація спонукала до вивчення методики роботи вчителів початкових класів із батьками й учнями щодо формування екологічно доцільної поведінки учнів. Ця робота мала на меті:

– визначення особливостей роботи вчителів-класоводів з батьками й учнями щодо формування екологічно доцільної поведінки;

– вивчення стану взаємодії школи й сім'ї в контексті формування екологічно доцільної поведінки учнів початкової школи.

Аналіз відповідей учителів на перше запитання анкети («На Вашу думку, що таке екологічне виховання?») показав: 47,6 % респондентів ототожнюють екологічне виховання з охороною природи; 20,8 % із них включають до екологічного виховання формування екологічних знань; 16,9 % учителів зводять екологічне виховання до формування відповідального ставлення до об'єктів природи; 14,7 % зазначають, що йдеться про формування засад екологічної культури. Очевидним є недостатнє усвідомлення вчителями змісту екологічного виховання учнів початкових класів.

Надзвичайно важливим, на наш погляд, є з'ясування уявлень учителя про роль і місце кожного з компонентів екологічного виховання. З'ясувалося, що на перше місце (35,8 %) в системі формування в учнів початкових класів екологічно доцільної поведінки більшість учителів ставлять вияв інтересу до природи. Друге місце (29,1 %) посідають знання про природу. На третьому місці відразу три чинники: формування моральних уявлень (15,4 %), формування відповідального ставлення до природи (15,5 %) та практична діяльність у природі (15,3 %). Переживання за стан природи (9,3 %), емоційний вплив учителі поставили на останнє місце. На недооцінюванні чуттєвого виховання з боку вчителів і тенденції до переважного розвитку інтелектуальної сфери дитини наголошують Л. І. Божович, Л. С. Виготський, С. І. Жупанин та ін. [1; 2; 3]. Ігнорування емоційно-ціннісної сфери, без сумніву, негативно позначається на ефективності виховання.

На запитання «Чи проводите Ви у своєму класі роботу щодо охорони навколишнього середовища?» 100 % учителів відповіли ствердно, однак виявилося, що 62 % з них роблять це систематично, а 38 % – епізодично.

Більшість учителів (65,3 %) віддають перевагу урочній формі, лише 10,9 % виділяють як домінуючу позакласну. Важливість паралельної організації позакласної й урочної роботи підкреслюють 14,7 % учителів; урочної та позаурочної – 5,9 %; роль усіх форм відзначили 3,2 %. Майже всі опитані застосовують методи наочного (97,1 %) і вербального (88,9 %) впливу на учнів; 29,4 % учителів використовують ігровий метод; лише

11,2 % – працю в природі; 9,6 % – доручення, пов'язані з доглядом за об'єктами природи.

Наступне запитання анкети дало можливість з'ясувати, що переважна більшість учителів (46,7 %) спираються в основному на матеріал шкільних підручників і науково-популярну літературу (25,8 %); 22,4 % учителів користуються спеціальними методичними посібниками; 5,1 % опитаних – випадково дібраним матеріалом. Принагідно варто відзначити, що багато хто нарікає на відсутність достатньої кількості спеціальних методичних посібників щодо організації екологічного виховання.

З'ясовуючи, яким знанням про об'єкти живої та неживої природи віддають перевагу вчителі, які питання вони висвітлюють більше, ми з'ясували, що більшість учителів (36,4 %) обирають інформацію про тваринний світ; 30,1 % висвітлюють питання про вплив людини на природу; про рослини інформують 23,8 % опитаних; найнижчий кількісний показник стосується інформації про об'єкти неживої природи – 9,7 %.

Організувати на належному рівні виховну роботу з дітьми одному вчителеві важко, що пояснюється (як зазначають самі вчителі) значним навантаженням, недостатньою кількістю розробок і посібників з даної проблеми. Але в учителя є надійні помічники – батьки, з-поміж яких завжди знайдуться люди, які знають і люблять природу, у яких є бажання передати цю любов дітям.

З цього приводу вчителям початкових класів було задане запитання: «Які форми взаємодії з сім'єю в екологічному вихованні дітей Ви вважаєте найкращими?». Доречними формами зв'язку школи з сім'єю вчителі вважають індивідуальні бесіди з батьками (43,5 %) та батьківські збори (38,4 %), натомість залучення батьків до організації екскурсій і заходів (10,8 %), а також спільна робота в гуртках (7,3 %) опинилися на останніх місцях. Це свідчить, що вчителі недостатньо розуміють взаємодію як найбільш ефективну форму виховного впливу на учнів.

Нас цікавило й те, якому виду співпраці вчителі віддають перевагу. Виявилося, що 54,9 % респондентів проводять індивідуальні бесіди та консультації; 26,6 % як провідну форму співпраці з батьками рекомендують практичні заходи; незначна частина вчителів (7,9 %) організовують педагогічне просвітництво в царині екологічного виховання; рекомендують батькам спеціальну літературу 6,8 % вчителів; лише 3,8 % проводять тематичні батьківські збори.

Проаналізувавши відповіді вчителів щодо труднощів, які виникають під час організації екологічного виховання, з'ясували: 68,2 % учителів нарікають на брак часу; ще більше опитаних (90,3 %) – на недостатню кількість методичної літератури; відсутністю наочності переймаються 12,8 % учителів; 7,1 % занепокоєні відсутністю роздаткового матеріалу.

Результати анкетування вчителів-класоводів засвідчили:

– правильне розуміння сутності поняття «екологічно доцільна поведінка» притаманне незначній кількості вчителів, переважна ж їх більшість потрактовують це поняття вузько;

– більшість учителів усвідомлюють важливість формування екологічно доцільної поведінки в початковій школі, віддаючи перевагу урочній формі організації навчання;

– учителі майже не організовують екологічні гуртки за участю батьків і зрідка проводять тематичні батьківські збори;

– взаємодія вчителів з батьками учнів могла би бути більш різнобічною й цікавою за наявності методичної літератури.

На наступному етапі проводилися бесіди з учителями. Метою першої бесіди було з'ясувати, чи розуміють учителі сутність екологічно доцільної поведінки. Аналіз результатів бесіди засвідчив, що це поняття 39,1 % учителів сприймають як прояв «любові до природи»; 24,2 % характеризують її як складову загальної культури людини; 16,8 % вкладають у зміст поняття «екологічно доцільна поведінка» вияв дбайливого ставлення до природи; 11,2 % визначають екологічно доцільну поведінку як поведінку, пов'язану з дотриманням певних правил у природі; 8,7 % залишили запитання без відповіді. Водночас учителі визнають актуальність формування екологічно доцільної поведінки, проте методикою роботи в цьому напрямі вони належно не опанували через брак методичних розробок.

Учителі початкових класів вважають за необхідне поглиблення й розширення своїх екологічних знань, проте зазначають, що для цього потребують: більше наукової літератури (28,3 %), методичних посібників екологічного змісту (35,7 %), спеціальних курсів із перепідготовки (5,4 %). Майже третина вчителів початкових класів (30,6 %) вважають, що мають достатні екологічні знання.

Наступна бесіда щодо залежності розвитку особистості від перспектив взаємодії суспільства і природи спричинила в учителів певні труднощі (15,4 % не відповіли на запитання); решта вважають, що така залежність існує, але в розвитку особистості віддають перевагу освіченості (36,2 %); 48,4 % вважають, що виховання спрямоване на підготовку особистості до активних конструктивних дій і вчинків у взаємодії з природою.

З'ясовуючи, як під час навчальних занять учителі висвітлюють екологічні проблеми, виявили, що 100 % використовують наочні та вербальні методи; 19,2 % респондентів застосовують творчий підхід; 15,4 % – пропонують виконувати практичні завдання в природі.

Під час з'ясування стану взаємодії школи і сім'ї в контексті формування екологічно доцільної поведінки учнів початкової школи (третя бесіда) були отримані такі результати: 5,3 % учителів запрошують батьків на заняття, тематика яких дотична до екологічного виховання. Проблеми, пов'язані з

погіршенням екологічної ситуації, з батьками обговорюються лише тоді, коли вони цього потребують, під час індивідуальних бесід (33,4 %). Учителі-класоводи ініціюють екологічні заходи за участю батьків: суботники (68,9 %), екологічні свята (12,2 %), акції «друге життя речей» (3,5 %).

Відповіді на останнє запитання щодо пріоритету сім'ї чи школи в екологічному вихованні дітей розподілилися так: 36,5 % респондентів віддали перевагу школі, 40,8 % – сім'ї. Майже чверть учителів (22,7 %) зазначили, що найкращого результату можна досягти за умови поєднання зусиль педагогів і батьків, їх тісної взаємодії.

Отже, після анкетування та бесіди з учителями можна дійти таких висновків:

1. Школа докладає певних зусиль до формування екологічно доцільної поведінки учнів початкових класів, однак переважно під час уроків, мало використовуючи можливості позакласної роботи.

2. Робота у зазначеному напрямі не завжди ведеться систематично. У свідомості переважної більшості вчителів наукове пізнання природи та проблеми її охорони не пов'язуються з вихованням почуттів. Надзвичайно мало уваги вчителі приділяють висвітленню значення неживої природи та проблемам, пов'язаним із її охороною.

3. Взаємодія школи і сім'ї щодо формування екологічно доцільної поведінки учнів початкових класів недостатня. Педагогічне просвітництво серед батьків із даного питання не знаходить широкого відображення в роботі вчителів.

4. Форми взаємодії з сім'ями відзначаються одноманітністю, а власне взаємодія – несистематичністю. Найбільш поширеною є індивідуальна бесіда, яка відбувається за потреби батьків.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, процес формування екологічно доцільної поведінки учнів початкових класів містить суперечності між: прагненням учителів до організації екологічного виховання учнів початкових класів відповідно до європейських орієнтирів і переважанням урочної форми роботи та недостатнім усвідомленням змісту екологічного виховання; розумінням учителями важливої ролі батьків в екологічному вихованні учнів у школі й одноманітністю, несистемністю роботи з батьками.

Таким чином, результати констатувального етапу експерименту засвідчують, що існує нагальна потреба визначення педагогічних умов, які сприяли б подоланню наявних недоліків, коригування змісту, форм і методів взаємодії школи і сім'ї, спрямованої на формування екологічно доцільної поведінки учнів початкових класів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. – СПб. : Питер, 2008. – 398 с.

2. Выготский Л. С. Вопросы детской психологии / Л. С. Выготский. – СПб. : Союз, 1997. – 224 с.

3. Жупанин С. І. Педагогічні основи формування в молодших школярів художнього образу природи / С. І. Жупанин. – Ужгород : Карпати, 1994. – 192 с.

4. Колишкіна А. П. Педагогічні умови формування екологічно доцільної поведінки учнів початкових класів у взаємодії школи і сім'ї / А. П. Колишкіна / Теорія і методика навчання й виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : від історії до інновацій : монографія / за ред. А. А. Сбруєвої, С. М. Кондратюк. – Суми : Мрія, 2015. – С. 117.

РЕЗЮМЕ

Колышкина А. Анализ готовности учителей начальных классов к формированию экологически целесообразного поведения школьников.

В статье обоснованы методы и результаты исследования готовности учителей начальных классов к формированию экологически целесообразного поведения школьников. Исследование данной проблемы позволило выделить: особенности работы учителей с родителями и учениками по формированию экологически целесообразного поведения; изучение состояния взаимодействия школы и семьи в контексте формирования экологически целесообразного поведения учащихся начальной школы. Диагностика проводилась с помощью следующих методов: анкетирование, беседы. Выявлены противоречия между: стремлением учителей к организации экологического воспитания учащихся начальных классов в соответствии с европейскими ориентирами и преобладанием урочной формы работы; пониманием учителями важной роли родителей в экологическом воспитании учащихся в школе и однообразием, несистемностью работы с родителями.

***Ключевые слова**: экологически целесообразное поведение, экологическое воспитание, отношение к объектам природы, констатирующий этап эксперимента, методы исследования, ученики начальной школы, учителя начальных классов*.

SUMMARY

Kolyshkina A. Analysis of the primary school teachers' readiness for the formation of ecologically expedient behavior of schoolchildren.

In the article the methods and results of research readiness of the primary school teachers to form ecologically expedient behavior pupils are revealed. Environmentally appropriate behavior of the primary school pupils is seen as steps and actions during the direct and indirect interaction with nature, interconnected by the aim of saving nature due to the peculiar for primary school pupils non-pragmatic subject-subject attitude to the objects of nature or externally normalized adults (teachers, parents).

The study of the problem made it possible to distinguish: peculiarities of work of the class teachers with parents and pupils on forming an ecologically expedient behavior; study of the state of the interaction of school and family in the context of forming an ecologically expedient behavior of the primary school pupils.

Diagnosis was conducted using the following methods: survey (involved ascertaining whether the class teachers understand the nature of environmental education and ecologically expedient behavior of the primary school pupils, including awareness of the importance of forming ecologically expedient pupils' behavior, favoring this or that forms and methods of environmental education of pupils) and conversation (obtaining enhanced, compared to the survey, information on teachers that clarifies the position of interaction with parents during the formation of ecologically expedient behavior of a primary school teacher education among the parents on environmental education). Analysis of the research methods made it possible to come to such conclusions: in the minds of the vast majority of teachers scientific knowledge of nature

and its health problems are associated with the education of the senses, very little attention is paid to teachers' coverage of value of inanimate world and problems related to its protection; pedagogical education of parents on the subject is not widely reflected in the work of teachers.

There are revealed the contradictions between: the desire of teachers to ecological education of primary school pupils in accordance with European guidelines and dominated time limited forms of work; understanding the important role of teachers in the environmental education of parents of pupils at the school and monotonous, not consistent work with parents.

***Key words**: environmentally appropriate behavior, ecological education, attitudes toward objects of nature, ascertaining stage of the experiment, research methods, pupils of primary school, primary school teachers.*

УДК 577. 35:37.013.78:376.1

Ольга Кривонос
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ В ІННОВАЦІЙНОМУ ПОЛІ ЕВРИСТИЧНОГО НАВЧАННЯ

Метою статті є аналіз сутності понять «компетентність», «професійна компетентність», «професійна компетентність учителя» за визначенням вітчизняних і зарубіжних дослідників; здійснення порівняльного аналізу досвіду країн світу щодо формулювання ключових компетентностей учителя; детальне визначення змістового наповнення поняття «професійна компетентність педагога»; дослідження дидактичних можливостей інноваційного евристичного навчання в підготовці майбутніх педагогів на рівні професійних компетентностей. Представлено широкий інструментарій евристичного навчання, який забезпечує досягнення поставленої мети.

***Ключові слова**: компетенція, компетентність, професійна компетентність, компетентнісний підхід, професійна компетентність вчителя, ключові компетентності вчителя, евристичне навчання.*

Постановка проблеми. Невід'ємною рисою сучасної освітньої політики кожної держави є інтеграція в міжнародне співтовариство. Реалізація цієї мети передбачає необхідність запровадження нових підходів до всього навчально-виховного процесу. Одним із таких інноваційних підходів виступає компетентнісно орієнтоване навчання. Зазначимо, що поняття компетентнісної освіти прийшло до нас із зарубіжних країн, де цей напрям дослідження активно розвивається як у теорії, так і на практиці. Поступове входження України в європейський та світовий простір характеризується переосмисленням, а потім і впровадженням європейських та світових стандартів освіти.

Компетентнісно орієнтований підхід до стандартизації освіти поширений у провідних країнах світу, де відбувається процес визначення та відбору ключових компетентностей.

Останнім часом проблема професійної компетентності педагогічних працівників перебуває в центрі уваги дослідників. Цей факт є визнанням того, що професійна компетентність відіграє провідну роль у педагогічній діяльності.